

РЕЦЕНЗІЙ ТА ОГЛЯДИ

ГОЦУЛЯК Віктор Володимирович

доктор історичних наук, професор кафедри
археології та спеціальних галузей історичної
науки Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького

ІСТОРІОГРАФІЧНЕ ОСЯГНЕННЯ ДОРОБКУ ЛЬВІСЬКОЇ ШКОЛИ

МИХАЙЛА СЕРГІЙОВИЧА ГРУШЕВСЬКОГО. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ:

Тельвак Віталій, Педич Василь. Львівська історична школа Михайла Грушевського. –
Львів: Світ, 2016. – 440 с.; іл. – (Серія «Грушевськія» : Т. 9.).

...Мине багато років, і Михайло Грушевський прикутий до ліжка у Кисловодській лікарні хворобливою немічністю, згадає про свій життєвий шлях, творчість, громадсько-політичну та державну діяльність. М. С. Грушевський, чиє могутнє уявлення завжди тягло його за ту межу, перед якою зупиняється животворящий геній історика сидів, різко виділяючись на фоні світлого вікна. Його осипливий голос, схожий на звуки органу проникав у самі темні закутки уяви, а по скронях скочувався піт, немовби жир, розтоплений спекою. Сидячи в лікарняній палаті він не хотів ні пити ні їсти, знаходячись у дивному стані напівсну-напівбадьорості. Він бачив лише образи свого минулого... арешти і три кримінальні справи заведених проти нього з звинуваченнями в сепаратизмі у прагненні створити Українську державу. У їх калейдоскопі він пригадає, як завідував кафедрою історії Східної Європи у Львівському університеті, з 1897 р. – головував у Наукового товариства ім. Шевченка, яке очолював до 1914 р. У 1898-1907 рр. – редактор «Записок» Наукового товариства імені Шевченка, член-редакції журналу «Літературно-науковий вістник», засновник і голова «Українського наукового товариства»; у 1908-1913 рр. – редактор «Записок» Українського наукового товариства, водночас засновник (1908) Товариства українських поступовців (ТУП); з березня 1917 р. – голова Центральної Ради та її виконкому; за Гетьманщини перебував у підпіллі; у 1919 р. емігрував за кордон (Прага, Берлін, Віден, Женева, Париж); брав участь в організації часописів «Східна Європа», «Борітесь, поборите», «Наш стяг», один із засновників у Відні Українського соціологічного інституту; у 1923 р. обраний членом ВУАН; в 1924 р. повернувся в Україну: очолив кафедру історії України та історичний відділ ВУАН, створивши свої наукові установи; з 1929 р. – академік АН СРСР; на початку 1930-х рр. був звинувачений у керівництві «Українським національним центром» і черговий раз заарештований...

Він також бачив, що людина схожа на нього, у пенсне з вусами і бородою, одягнутий у пальто, на голові – капелюх, – крокує по давньому Львові... Йому довелося зробити над собою неймовірні зусилля, щоб не померти він страждань та болі. Утім якась потужна сила, подібна стихії, але на диво цілеспрямована, підняла його за талію й понесла у небесну далечину на зустріч з Богом. Перед очима промайнуло його життя від початку і майже до кінця. ...Це була книга життя. Однією з її сторінок був Львів і його школа учнів... Донька Михайла Сергійовича – Катерина, яка була наділена талантом історика, відданістю батьку, з винятковою тонкістю почуттів передасть його чудовий образ – божого помазанника, який відійшов на той світ подібно Ісусу Христу, але не висячи на хрести а лежачі, бо спина Михайла Сергійовича нагадувала рани сина Божого... «Ця людина стала святым – заявлять ангели – як це вийшло і чому, ні Вам ні мені не зрозуміти», навіть якщо ми покладемо руки на електроплиту і держатиму її до тих пір, поки біль не стане такою силою, що ми відчуватиме її, як і запах свого паленого м'яса. Це буде сильнодіючий засіб для потомків проти угризіння совісті... Більшовицька влада виявила несподівану великудушність, влаштувавши пишне поховання Михайла Сергійовича, розчинюючи смерть як повернення

ягня в більшовицьку отару. Утім у некролозі, опублікованому в «Правді», М.С.Грушевський названий одним з «...найвидатніших буржуазних істориків України». Але вона помилилася. М.С.Грушевський був для неї втрачений назавжди і зовсім не з того моменту коли повернувся з еміграції в УСРР, а з самого початку. Хтось із більшовицьких лідерів радянської України і партійні історики закидали Грушевському, що він, як сподівалися, не більшовицький історик. Знаючи це носії радянської історіографічної думки, протягом десятиліть, так і не змогли по-справжньому оцінити його могутній талант, спадщину та внесок в українську історичну науку, заслуг для світового наукового поступу.

У майбутньому майже усе ХХ століття в якому перебувала Україна назвуть десятиліттями насильства (колосальні демографічні втрати, тріумф реакції, три війни (третя Чорнобильська катастрофа), революцій у тому числі 1917-1921 рр. великої селянської революції першої третини століття, трьох голодоморів, терору, масових і поодиноких політичних вбивств, затоплення українських чорноземів, знищення духовності, компартійного лицемірства та брехні). І лише з кінця 80-х і отримання незалежності України в 1991 р. почнеться повернення в Україну М.Грушевського. Надзвичайно важливо, що його творча спадщина, науково-організаційна робота прилучає нас до історичного минулого, допомагає глибше розуміти і вірно будувати сьогодення, збагачувати історичну і соціальну пам'ять та наш духовний потенціал.

У 1920-х рр., відповідю на насилля влади з богу інтелігенції стане виїзд її за кордон, утворення там наукового середовища, у тому числі історичного, як противаги більшовицького та пізніше – компартійного. Українські зарубіжні історики висунули гасло творити, підносити на вищий щабель, українську історичну науку і гідно презентувати її перед світовим товариством. З отриманням незалежності дві гілки української історичної наука об'єднавшись, проторують нові шляхи у її розвитку. Історики роблять це сумлінно, без огляду на будь-які політичні мотиви. Повертаючись до психологічного образу Михайла Грушевського зазначимо, що тепер перебуваючи на небесах Він біг би сказати – маю честь, я не такий... Я не більшовицький історик а історик українського народу. ...Пам'ять повернула його у Львів, коли він був молодим енергійним, сповненим вірою у майбутні перспективи української історичної науки і готовав для неї кадри молодих адептів. Усе вище сказане лише проби пера психологічної й поліфонічної прози у формі внутрішнього монологу видатного ученого, щоб зацікавити читача новим науковим виданням: «Львівська історична школа Михайла Грушевського» підготовленим Віталієм Тельваком і Василем Педичем, яке побачило світ цього року.

Структура роботи має продуманий план і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків (де вміщено рецензії на докторські праці з історії представників львівської школи, біографії львівських учнів М.Грушевського, їх світлини), списку джерел (архівних та друкованих) та іменного покажчика. У вступі автори артикулюючи увагу на актуальності, наголошують на потребі привернути увагу до колективних форм наукової праці і, особливо, до найбільш вагомого схоларного феномену, як з огляду на результативність, так і на темпоральну далекосяжність впливів. Саме таким та іншим критеріям відповідала львівська історична школа М.Грушевського. В монографії достатньо чітко визначені мета та завдання, обґрунтовані хронологічні межі, які охоплюють період: 1890-х – 1930-х рр. і котрі вписуються в грушевськознавчу періодизацію (перший підперіод 1891 р. – перша половина 1894 р., другий підперіод – 1894-1914 рр. вважається найважливіший; третій – від початку Першої світової війни – до трагічної смерті М.Грушевського у 1934 р.; четвертий підперіод – 1934-1939 рр.). Кожен з підперіодів стисло схарактеризований і в цілому ґрунтується на періодизації розробленої у працях засновника грушевськознавства – Любомира Винара.

Автори рецензованого дослідження також визначили його методологічне підґрунтя, наголосивши, що ним став запропонований і розроблений Т. Поповою соціокогнітивний підхід і комплекс ідей культурно-інтелектуальної історії, термінологічний апарат та гносеологічні можливості низки науковознавчих термінів, основним з яких є термін

«історична школа».

Учені, услід за сучасними дослідниками феномену наукового соціуму, окреслили стійки критерії, які дають змогу визначити існування школи. До них відносяться, з огляду на масив матеріалів, який є у дослідників з означеної проблематики, наступні: 1) комунікативний зв'язок між учителем та учнями, що полягав у педагогічному та неформальному спілкуванні; 2) спільність теоретико-методологічних (частіше – методичних) позицій істориків, принципи та методи роботи з джерелами, розуміння завдань розвитку історичної науки тощо; 3) близькість конкретно-історичних досліджень, взаємопов'язаність тематики праць; 4) наявність у молодих учених схоларної ідентичності та інші специфічні критерії, котрі доповнюють означену матрицю [С. 8].

Примітною ознакою дослідження є багатий довідково-інформаційним матеріалом підторінкові посилання на джерела, літературу та багаточленний список опрацьованої літератури та джерел (С. 401-417). Перший розділ «Огляд історіографії та джерел» складається із двох підрозділів. У першом з них: «Історіографічні образи львівської школи Михайла Грушевського» досить переконливо і сумлінно проаналізовані наявні публікації з сучасної грушевськії, відзначено стрімке збільшення сюжетних ліній їх опрацювання, наголошено на тому, що особливо вивчені науково-організаційний доробок М.Грушевського у галицьке двадцятілля. Утім підкреслено, що досі відсутні дослідження львівської історичної школи як наукознавчого феномену та інших складових. Серед них таких, як повноцінне визначення структури, комунікативної практики, психологічного клімату школи, чітких критеріїв персонального представництва і кола учнів та з'ясування різнопланового творчого доробку львівської школи М.Грушевського. Однак, у поле зору авторів потрапили не всі дослідження. (Див. наприклад наш аналіз цієї проблематики в докторській дисертаційній роботі (В.В. Гоцуляк М.Грушевський і українська історична наука (1880-их – початку ХХ ст.: історіографія проблеми (Л. 197-240) у відповідному авторефераті (С. 20-21), монографії «Історіографічна думка про М.Грушевського і українську історичну науку його доби» (Черкаси, 1996). – С. 55-77., та статтях: «До оцінки львівського періоду історичної школи Грушевського та питання його подальшого вивчення українською історіографією» // Михайло Грушевський і Львівська історична школа. М-ли конференції Львів, 24-25 жовтня 1994 р. – Нью-Йорк-Львів, 1995. – С. 153-165.; «Наукові школи в українській історичній науці кінця XIX – початку ХХ ст.: історіографічний аспект» // Сіверянський Літопис: Всеукраїнський журнал. – Чернігів, 2002. – січ.-лют. – № 1 (43). – С. 56-65.). Авторами монографії у другому підрозділі першого розділу досить сумлінно висвітлено різноманітний джерельний комплекс, який складає архівні матеріали, у тому числі джерела особового походження, мемуарні матеріали, спогади представників галицької школи, щоденники та мемуари чільних представників українського культурного життя того часу. Ними також проаналізовані епістолярії, у тому числі листування М.Грушевського з львівськими учнями, взаємне листування молодих представників школи, наукові, публіцистичні та літературні твори М.Грушевського, рецензії, критичні відзиви, ювілейні публікації та некрологи, рецензії представників українського академічного співтовариства на праці вихованців М.Грушевського та ін. Зазначене дало змогу авторам евристичним шляхом виявити сукупність джерел історіографічного характеру, проаналізувати джерельні та архівні матеріали з метою всебічної реконструкції проблеми становлення та функціонування львівської історичної школи.

Особливу цінність становить зміст другого і третього розділів де досліджено львівську історичну школу, як науковий феномен. У поле зору вчених потрапили структура, представництво, комунікативні засади та інші складові. Ними також детально висвітлено внесок учнів М.Грушевського у вивчення широкої палітри конкретно-історичної проблематики.

Отже, якщо детальніше то у другому розділі «Львівська історична школа Михайла Грушевського як наукове співтовариство та соціокультурний феномен» у п'яти підрозділах чітко та послідовно висвітлено становлення, структура функціонування, персональний склад,

комунікативна природа та психологічний клімат львівської історичної школи М.Грушевського. Також значна увага приділена взаємовідносинам учнів і вчителя в роки війни та післявоєнний час (підрозділи 1-4) (С. 54-166). У п'ятому – останньому підрозділі другого розділу достатньо розлогого висвітлено такий аспект теми, як учитель в оцінках учнів (С. 166-194).

Учені, сумлінно опрацювавши масив джерел, об'єктивно і достовірно окреслили проміжні висновки до підрозділів та другого розділу у цілому. Зокрема, ними доведено, що М.Грушевський першим на західноукраїнських землях звернув увагу на важливу проблему підготовки наукових кадрів національних істориків. З огляду на багаторічне головування в НТШ і редактування «Записок» НТШ ця школа мала свою специфіку, яка полягала у двоступеневій структурі її формування та функціонування: історичний семінар Львівського університету та Історично-філософічна секція НТШ. Зазначене зробило можливим на першому ступені (у стінах Львівського університету) добір творчої молоді та впровадження її у наукову роботу, а на другому (в рамках роботи Історично-філософічної секції НТШ) – підготовку та виховання нових кадрів українських гуманітаріїв [С. 84].

Щодо персонального складу то учені розмежовують «обрії» та «контури» львівської історичної школи. У першому випадку йдеться про сотні прихильників історіографічних ідей М.Грушевського (до яких відносять не лише студентів, але й багатьох знакових українських інтелектуалів кінця XIX – початку ХХ ст. у тому числі В.Липинського, М.Василенка, Д.Дорошенка та ін.) [С. 108]. Учені також впевнено стверджують, що у цьому сенсі школу М.Грушевського пройшло все українське суспільство цього періоду в історії України. Утім сприйнявши історичну ідеологію вченого ці люди з різних причин не відбули під курівництвом М.Грушевського фахового вишколу, самостійно обравши собі служіння українській справі. Саме ця обставина є лакмусовим папірцем принадлежності до наукової школи, котра окреслює її «контури».

Керуючись усталеними критеріями, В.Тельвак і В.Педич до складу львівської школи відносять двадцять двох учнів М.Грушевського, яких він навчав секретам історичного ремесла. Вони отримали тему наукового дослідження, котре було реалізоване хоча б в одній самостійній публікації статейного формату. Також учні усвідомлювали свою принадлежність до школи, поділяли не лише теоретико-методологічні настанови учителя й нерідко політико-ідейні переконання. Потри усі труднощі (коротко тривалість менш ніж двадцять років, несприятливі загалом умови для розвитку української науки) учні схильні вважати львівську школу М.Грушевського «визначним схоларним явищем у слов'янському світі...», а... витворена школою інтелектуальна традиція багато в чому визначила шляхи розвитку української гуманістики у ХХ ст.» [С. 108].

У такому з дусі В.Тельвак і В.Педич характеризують комунікативну природу та психологічний клімат, вказуючи, що школа М.Грушевського велими нагадувала київську джерелознавчу школу В.Антоновича. Львівський професор наслідував його поведінку в налагодженні контактів і поводженні з молодшими колегами, відтворюючи власний досвід у спілкуванні з учнями. Утім молодість вчителя, на відміну від київської школи, (невеликий розрив у віці і його учнів 10-15 років), відсутність соціальних бар'єрів скороочували психологічну дистанцію, поглиблюючи емоційну близькість і налаштовуючи на відвертість у спілкуванні між ними і в середовищі самих молодих дослідників. Це та інше, на думку авторів монографії сприяло становленню демократичних традицій школи, що виявилось у всіх сферах її функціонування: міжособистісні комунікації, обговорення нових проектів, способів і форм їх реалізації, презентації та ін. Ці демократичні ознаки притаманні навіть культурі конфліктних ситуацій: свою правоту стороні з'ясовували відверто, були налаштовані на швидке подолання суперечностей. Всі представники школи визнавали цінність спільної наукової праці та досягнення ідеальної мети – модернізації української науки [С. 142].

Мають рацію дослідники і у тому сенсі, що у сприйнятті учнями особи М.Грушевського відбувалася поступова трансформація а саме з категорії лектора-викладача

він переходив в іпостась наукового керівника, що передбачало щільніше спілкування з учителем, більшу поінформованість про його повсякденне життя. Водночас в історичних дискурсах, і це відмічають автори, на зміну ідеалізації образу наставника приходило реалістичне, подекуди навіть критичне бачення. Останнє вони пов'язують із класичним конфліктом «батьків та дітей», коли керівник школи не завжди встигав реагувати на зростаючі амбіції учнів. Автори монографії це пов'язують із конфліктом 1913 р. Його наслідком став розкол учнівського середовища на прихильників і противників учителя [С. 142]. Далі вони повторюють вже усталене в історіографії положення про те, що конфлікт спровокували позанauкові чинники, пов'язані з ускладненням суспільно-політичних відносин в Галичині. Прикінцеве положення також не викладає заперечень. У ньому дослідники відзначають, що М.Грушевський як особа виглядає людиною доброзичливою, комунікабельною, прямолінійною, надзвичайно вимогливою як до себе, так і до найближчого кола співробітників. Виходячи з цього висвітлені ними комунікабельні особливості не лише дали змогу ефективно функціонувати школі протягом майже двадцять років, але й уможливили, після вимушеного розриву, подальшу співпрацю її представників у міжвоєнний час [С. 143].

Досліджаючи стосунки учнів та вчителя у роки Першої світової війни та повоєнні часи (підрозділ четвертий) автори, детально відтворивши усі обставини, відзначили істотну залежність реконструйованих комунікативних практик на початку воєнних дій від загальної атмосфери сприйняття М.Грушевського його земляками у ті бурезні роки. Співчуття в'язню царата, ейфорія та захоплення М.Грушевським у перші місяці фактичної незалежності, незабаром змінилося поступовим здивуванням і роздратуванням автори пишуть «недолугістю» [С. 165] (зазначимо що він не один приймав доленосні рішення (– В.Г.)) внутрішнього і зовнішнього політичного курсу Центральної Ради, в чому звинувачували «справедливо» (так в тексті) [Там само] також її противники.

У підрозділі зазначається, що ці настрої тільки посилили еміграцію вченого та його... повернення до Києва. Лише черговий прояв небуденого науково-організаційного таланту вченого на рідній землі, а згодом і геройче протистояння з дедалі агресивнішою комуністичною системою, повернули симпатію української громади до свого колишнього куміра. З цим твердженням авторів можна лише погодитися. Останнє десятиліття пройшло під знаком перманентного зближення М.Грушевського з його учнями. Учений продемонстрував себе як лідер наукового колективу, який склався з уже немолодих на той час і авторитетних у науці дослідників. М.Грушевський перший протягнув руку примирення, співпраці з колишніми вихованцями і врахував їхні наукові інтереси та визначив напрями пошуку і терміни виконання доручених завдань, усіляко добиваючись фінансування гонорарів та відряджень, намагався формалізувати їхню співпрацю зі своїми установами, опікувався долею підготовлених наукових праць, а також дбав про осиротілі сім'ї (як це було у випадку з І.Джиджорою) [С. 165-166]. Вчені також цілком слушно наголошують на тому, що усе це у короткому часі відновило колишню довіру та емоційну близькість, свідченням чого стала меморіальна грушевськія середини – другої половини 30-х років у якій голос представників львівської школи був найпомітнішим [С. 166].

Пізнавальний інтерес викликає п'ятий підрозділ другого розділу монографії «Учитель в оцінках учнів». Він викликаний тим, що учені намагаються відповісти на таке запитання: що саме і чому учні М.Грушевського приймали беззастережно, а що до тої чи іншої міри піддавали сумніву?. Воно не таке просте як здається тому, що на переконання авторів книги відповідь на це запитання допоможе зrozуміти логіку не тільки еволюції наукової школи автора «Історії України-Русі», але й усієї української історіографії ХХ ст. Отже відповіді на це питання В.Тельвак і В.Педр приділяють чимале значення. Вони, шукаючи відповіді, розкривають його складові зазначаючи, що по-перше, вітчизняна історіографія концептуально великою мірою розвивалася під впливом ідей М.Грушевського – акцентуючи у авторів помилка «акцептуючи» чи критикуючи їх. По-друге, саме інтелектуальна спадщина учнів М.Грушевського помітно вплинула на шляхи поступу української науки, не лише на етнічних землях, але й в еміграційних і діаспорних центрах [С. 166].

Завершуочи розмову про актуальність пошуку відповіді на означене вище питання автори свідомі того, що вони зможуть краще зrozуміти особливості міжособистісної комунікації в українському науковому середовищі, беручи до уваги її конструктивну та конфліктну складові. Учені, виходячи із зазначеного, у своєму аналізі грушевськія представників львівської історичної школи свідомо обмежилися періодом до початку Другої світової війни. На це є вагомі підстави. На їх вони ж самі вказують, артикулюючи увагу на тому, що у повоєнний час більшість вихованців М.Грушевського залишилися на західноукраїнських землях, тож були змушені враховувати ідеологічний диктат партійного керівництва та тісно чи іншою мірою дистанціюватися від наукової спадщини вчителя. Останнє виявилося чи то в послугуванні радянськими штампами в оцінці його діяльності, чи то навіть у замовчуванні своєї приналежності до львівської школи [С.166].

Далі – не будемо втомлювати читачів розлогими роздумами авторів з піднятих питань. Радимо сумлінно ознайомитися з усім змістом монографії, її історичними та історіографічними матеріалами та тим, який містить цей підрозділ. Приваблює вміння авторів вилучити із джерел максимум матеріалу, уміло його аналізувати та синтезувати. Далі лише зупинимося на підсумках осягнення грушевськія галицьких істориків та авторів до цього підрозділу. Услід за учнями, вчені відзначають послідовний демократизм як провідну рису функціонування львівської школи М.Грушевського, який плекав принципову критичність і скептицизм, котрі покладені в основу професійного зростання. Основним суб'єктом впливу був сам видатний учений, проголосивши на зорі своєї кар'єри названі вище принципи.

Автори монографії вірно відзначають, що сприйнявши від учителя головні складові наукового верстату, передусім, методику джерелознавчої праці, в оцінках його історіографічних концепцій, представники львівської школи продемонстрували значну самостійність. Можна також погодитися з іншим їх твердженням сутність якого полягає у намаганнях, як на методологічно-концептуальному рівні, так і в конкретно-історіографічних аспектах модернізувати пропагований М.Грушевським позитивістичний ідеал науковості та спробах переосмислити цінності народницької ідеології з позиції державницької історіософії – новий погляд на історичні події та факти українського минулого, що був зумовлений власною дослідницькою практикою [С. 193].

У межах рецензійних розправ певний евристичний інтерес становлять і інші положення учених оприлюднених в книзі. Зокрема, вони мають рацію коли з'ясовують причини критичного ставлення до спадщини вчителя зазначаючи, що воно завжди була доброзичливим, а факти некоректної поведінки учнів були викликані зростанням напруги в міжособистісних відносинах посиленіх радикалізацією суспільно-політичної полеміки. На переконання авторів, попри обоюдні реакції, викликані ідейними розбіжностями, особисті непорозуміння та наукові суперечки, відбувалося свідоме виконування важливої функції – популяризації учнями концепції М.Грушевського у різноманітних соціальних та національних середовищах. З такою позицією варто погодитися, зауваживши, що в умовах радянської дійсності учений не міг відкрито висловлювати свої погляди. Утім, як довели автори, учні школи зберегли світлі спогади про вчителя, були вдячні за його терпеливість і ставлення до «недопечених учених» як до рівних.

Такий проміжний висновок дас краще зrozуміти сутність діяльності історичних шкіл М. Грушевського й, зокрема, львівської. Уповні вірним є й положення про те, що даниною поваги учнів до вчителя стало започаткування всебічної історіографічної рефлексії стосовно багатьох аспектів різнопланової спадщини автора «Історії Русів». Зазначене уможливило постання системних грушевськознавчих студій у повоєнний час [С.193-195].

Досить репрезентабельними є й узагальнюючи висновки В.Тельвака і В.Педича до другого розділу. Радимо читача, як і з наступною частиною книги, ознайомитися.

Далі зазначимо, що третій розділ «Українське минуле у дослідженнях учнів Михайла Грушевського» складається з восьми підрозділів. У них авторами достатньо презентабельно чітко й послідовно висвітлено внесок адептів його школи у вивчення княжого та литовсько-

польського періодів, доби козаччини, українського козацтва до середини XVII ст., Хмельниччини, Руїни Гетьманщини, постаті та діяльності І.Мазепи та післямазепенських часів, Коліївщини, історії Галичини XIX століття. Достатньо аргументованими є висновки до розділу у яких, зокрема серед іншого, відзначено хронологічну тягливість та тематичну розмаїтість наукових інтересів учнів школи М.Грушевського. Особливо примітним є те, що автори монографії, окрім детального історіографічної характеристики праць учнів свого метра, наголошують на наявності спектру наукових зацікавлень, окрім історії України. Їх інтерес сягав різноманітної проблематики: всесвітньої історії (С.Томашівський, М.Кордуба, З.Залізняк), етнографії та етнології (З.Кузеля, М.Кордуба), історичної географії (С.Рудницький, М.Кордуба), західного християнства (Б.Бучинський, О.Сушко) та ін. [С. 374].

У висновках до розділу учні, поряд з іншими важливими узагальненнями, цілком слушно відзначають джерелознавче підґрунтя більшості студій галицьких істориків. Воно йшло у парі з виробленою у спілкуванні з учителем обережністю історичного конструювання, що зумовило виваженість і аргументованість зроблених висновків. Цілком закономірним і вірним є висновок про те, що наукова спадщина учнів школи М.Грушевського перебуває у полі зору сучасних україністів, свідченням чого є його присутність у історіографічних розправах.

Особливо показовими є загальні висновки до монографії [С. 376-279], з якими має ознайомитися її читач. Вони є вагомими, аргументованими, виваженими і повністю відповідають сучасному рівню історичних та історіографічних знань про феномен львівської школи М.Грушевського. Примітною ознакою узагальнень В.Тельвака і В.Педича є їх готовність продовжити ці студії та окреслити шляхи їх подальшого вивчення. Зазначене підтверджує прикінцеве положення висновків у яких зазначено, що презентована книга не вичерпує всіх аспектів піднятій теми. На переконання авторів подальше її дослідження може пролити світло на низку актуальних питань, пов'язаних із окресленням вагомого внеску представників львівської історичної школи у публічний дискурс Галичини та Наддніпрянщини.

У перспективі мають бути висвітлені освітні та культурно-представницькі ініціативи учнів М.Грушевського, усебічно відтворені особливості не публічного сприйняття широкопланової діяльності представників галицького осередку (за матеріалами щоденників, мемуарів, приватного листування), специфіку сприйняття творчого доробку школи поза фаховим середовищем. Також, на їх думку, перспективними є подальші джерелознавчі пошуки праць учнів львівської школи, особливо їхніх ранніх проб пера, котрі відкладалися, приміром у важкодоступних для українського дослідника архівах західноєвропейських університетів. Має бути науково опрацьована проблема побутування та трансформації започаткованої М.Грушевським сколарної традиції в українській інтелектуальній культурі ХХ ст. а також на черзі створення узагальнюючої синтетичної праці присвяченого у цілому науково-організаційній діяльності Великого Українця [С. 379].

У додатках розміщені тексти рецензій на докторські праці з історії представників львівської школи та наведені біографії львівських учнів М.Грушевського: Б.Баранівського, М.Бордун, Б.Бучинського, В.Герасимчука, Ф.Голійчука, І.Джиджори, М.Залізняка, Ю.Кміта, М.Кордуби, Д.Коренця, І.Кревецького, І.Кріп'якевича, З.Кузеля, С.Рудницького, Ф.Срібного, М.Стадника, О.Сушка, О.Терлецького, С.Томашівського, О.Целевича, Й.Чайківського та І.-Ю.Шпитковського, світлині М.Грушевського, С.Томашівського, І.Кріп'якевича, М.Кордуби, І.Джиджори, Б.Барвінського, І.Кревецького, М.Залізняка, Д.Коренця, І.Шпитковського, В.Герасимчука, О.Целевича, Міланії Бордун, Б.Бучинського, О.Сушка, С.Рудницького, З.Кузеля, О.Терлецького, О.Чайківського, Ф.Срібного, Ю.Кміта.

В цілому рецензоване видання має високий науковий рівень і є важливою подією в сучасному грушевськознавстві та вагомим внеском в нього. Ця академічна праця двох знаних вчених – Віталія Тельвака та Василя Педича присвячене львівській історичній школі М.Грушевського відрізняється фундаментальністю й заснована на ґрунтовній джерельній базі. Монографія містить новаторські методологічними підходами, ґрунтовний аналіз

проблеми на підставі історико-орієнтаційних цінностей, всебічної підтримки академічної молоді з боку старшого покоління, творення самодостатніх установ національної історичної думки, супроводжується синтетичними узагальненнями та евристичними висновками.

Книга вийшла у відомому та авторитетному видавництві «Світ» й підготовлена до 150-річчя з дня народження Михайла Грушевського – невисипучого керманича, невтомного діяча національного руху та Великого українця наділеного історіософською глибиною мислення, державницьким підходом до наукових і державних справ. Його багатогранна діяльність спрямовувалася на розвій громадсько-політичного життя, набуття повноцінного національного життя у всіх суспільних та культурних проявах, формування національної та політичної свідомості українства, здійснення всеукраїнського соборного проекту, запобігання тенденції масового дезертирства верхівки українського суспільства до панівних суспільств сусідніх держав. Видання, у певній мірі, сприятиме мобілізації українського суспільства і національної еліти та згуртування їх навколо ідеї побудови європейської української держави, її соборництва. Народ, якому присвятив себе учений і котрий породив такого велетня шанує і любить його та в царстві духа, – безсмертний.